

غار حِراء، مکان عبادت پیامبر ﷺ پیش از بعثت و محل بعثت ایشان^۱

----- نامیق اسماعیل^۲ و سید محمد امام^۳

غار شکافی است در کوه که اگر بزرگ باشد به آن کهف گفته می‌شود (فراهیدی، ۱۴۱۰، ج ۳، ص ۳۸۰؛ قرشی، ۱۳۷۱، ج ۵، ص ۱۲۸). حِراء (فراهیدی، ۱۴۱۰، ج ۳، ص ۲۸۶) که جری نیز خوانده شده است (زمخشری، ۱۴۱۷، ج ۱، ص ۲۳۷)، گاه به اشتباه، حِراء تلفظ می‌شود (ابن اثیر، ۱۳۶۴، ج ۱، ص ۳۷۶؛ ابن منظور، ۱۴۰۵، ج ۱۴، ص ۱۷۴). این غار به سبب عبادت‌های پیامبر ﷺ در آن شهرت یافته است (ر.ک: ابن هشام، بی‌تا، ۱، ص ۲۳۵؛ ذهبی، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۱۳۰). امیر مؤمنان علی علیه السلام در خطبه‌ای به خلوت‌گزینی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در این غار تصریح کرده است (شریف رضی، ۱۴۱۲، ج ۲، ص ۱۷۵، خطبه ۱۹۲). دهانه این غار به اندازه‌ای است که یک شخص با قامت متوسط می‌تواند وارد آن شود و در آنجا به نماز بایستد. داخل آن از طلوع تا غروب خورشید روشن است، ولی گرمای سوزان به آن نفوذ نمی‌کند. انتهای غار به سوی مسجد الحرام و دهانه آن تقریباً به سمت بیت المقدس است (قائدان، ۱۳۷۴، ص ۱۰۷-۱۰۸). از بالای کوه حِراء، مسجد الحرام دیده می‌شود (خادمی، ۱۳۸۳، ج ۲، ص ۱۵۷).

۱. این مقاله در قالب طرح پژوهشی پژوهشکده دانشنامه‌نگاری پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی تدوین شده و کلیه حقوق آن متعلق به پژوهشکده دانشنامه‌نگاری است. انتشار این مقاله در چارچوب همکاری مشترک میان مجله قرآن‌پژوهی و پژوهشکده دانشنامه‌نگاری پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی صورت گرفته است.
۲. پژوهشگر علوم دینی حوزه علمیه قم.
۳. پژوهشگر علوم دینی حوزه علمیه قم.

درباره غار حراء آثار مختصری تألیف شده است، از جمله مقاله «فی غار حراء» در نشریه علوم انسانی الازهر نوشته جابر حمزه فراج، مطالبی ذیل «غار حراء» در لغت‌نامه دهخدا، و مطالبی در معجم البلدان یاقوت حموی، تاریخ سیاسی اسلام (سیره رسول خدا ﷺ)، و آثار اسلامی مکه و مدینه نوشته رسول جعفریان. در دائرةالمعارف قرآن لایدن در مقلله «غار»، به غار حراء به‌عنوان محل عبادت و نزول نخستین وحی بر پیامبر ﷺ و غار ثور محل توقف آن حضرت هنگام هجرت تصریح شده است (See: Campo, 2001, vol 1, pp292-294).

موقعیت جغرافیایی

غار حراء بالای کوه حراء، از کوه‌های مکه، واقع است و در شمال شرقی مکه قرار دارد (بلادی، ۱۴۰۳، ص ۸۲). این کوه را جبل النور (ازرقی، ۱۴۱۶، ج ۱، ص ۷؛ ج ۲، ص ۲۰۴)، جبل الاسلام (جعفریان، ۱۳۸۱، ص ۱۵۸) و جبل محمد ﷺ نیز خوانده‌اند. کوه حراء در گذشته خارج از شهر مکه و در غرب آن قرار داشت (حافظ ابرو، ۱۳۷۵، ج ۱، ص ۱۸۳). برخی فاصله آن را تا مکه سه مایل (کمتر از پنج کیلومتر) نوشته‌اند (ابن جبیر، ۱۴۲۱، ص ۱۲۴؛ یاقوت حموی، بی‌تا، ج ۲، ص ۲۳۳)، اما حمیری فاصله غار و شهر مکه را یک و نیم مایل (حدود دو و نیم کیلومتر) ذکر کرده است (ص ۱۹۰). به سبب گسترش تدریجی شهر مکه در زمان‌های گوناگون، فاصله این کوه تا مکه، متفاوت گزارش شده است. این کوه در کنار راه منا-عرفات واقع شده (قاندان، ۱۳۷۴، ص ۱۰۷) و امروزه، به سبب گسترش شهر مکه، داخل شهر قرار گرفته است (شراب، ۱۴۱۱، ص ۹۸). ارتفاع کوه حراء از سطح دریا ۵۶۰ متر (عبدالغنی، ۱۴۱۳، ص ۲۲) و مساحت قله آن حدود چهل متر مربع است. فاصله غار تا قله بیست متر است. برای رسیدن به غار، از میان دو صخره بسیار نزدیک به هم می‌گذرند و پس از آن، غار نمایان می‌شود (خادمی، ۱۳۸۳، ج ۲، ص ۱۵۷).

پیشینه عبادت در حراء

این کوه در دوران جاهلیت محترم بوده و در اشعار آن دوران از آن یاد شده است، از جمله در اشعار عوف بن احوص، جریر و ابوطالب عموی پیامبر ﷺ (طبری، ۱۳۸۷، ج ۲، ص ۳۰۰؛ ابن‌کثیر، البداية والنهاية، ۱۴۰۸، ج ۳، ص ۹). در دوران جاهلیت، با فرا رسیدن ماه رمضان، از میان قریش کسی که قصد تَحَنُّث (عبادت در خلوت) داشت، به کوه حراء می‌رفت و تا پایان ماه رمضان

و مشاهده هلال ماه شوال در آنجا مقیم می‌شد و به هر مسکینی که می‌آمد، غذا می‌داد و پس از پایان اعتکاف به مکه باز می‌گشت و پیش از ورود به خانه خود، هفت بار گرد کعبه طواف می‌کرد (بلاذری، ۱۴۱۷، ج ۱، ص ۱۰۵). ابراهیم بن قارظ، شاعر بزرگ عرب، وقتی به مکه وارد می‌شد، بزرگان طوایف از او می‌خواستند در خانه آنها ساکن شود، ولی او سه روز مهلت می‌خواست و برای عبادت به کوه حراء می‌رفت و پس از بازگشت، نخستین کسی را که می‌دید، در خانه او می‌ماند (ابن سعد، ۱۴۱۸، ج ۵، ص ۴۳). گفته شده است نخستین بار عبدالمطلب، جد بزرگوار پیامبر ﷺ، غار حراء را برای عبادت برگزید (ابن جوزی، ۱۴۱۲، ج ۲، ص ۲۰۷؛ ابن اثیر جزری، ۱۳۸۶، ج ۲، ص ۱۵). او در ماه رمضان به کوه حراء می‌رفت تا خلوت کند و به مستمندان غذا می‌داد و وقتی به مکه باز می‌گشت، کعبه را طواف می‌کرد (بلاذری، ۱۴۱۷، ج ۱، ص ۸۴). به گفته ابن حزم اندلسی، رسول خدا ﷺ تنها کسی بود که به این غار می‌رفت و شب‌ها و روزها را در آنجا می‌گذراند و پیش از ایشان، کسی این کار را نکرده بود (۳۶). با توجه به گزارش‌های موجود از رفت و آمد افرادی همچون عبدالمطلب به داخل غار، کلام ابن حزم اندلسی صحیح نیست. جز اینکه گفته شود عبادت در حراء به حنفا اختصاص داشته و بنیانگذار این سنت، عبدالمطلب بوده است و چون عبدالمطلب نخستین کسی بود که در غار حراء تحنّث می‌کرد، قریش برای پیامبر ﷺ، که نوه ایشان بود، در تحنّث در غار حق تقدم قائل بودند (حلبی، ۱۴۰۰، ج ۱، ص ۳۸۲). در منابع غربی بر حضور و عبادت پیامبر ﷺ در غار حراء بر اساس سنت حنیف تصریح شده است (Atay, 2006, pp317; Baldick, vol1, pp182). بر اساس گزارش برخی، زیدبن عمرو نیز از پیروان دین حنیف بود که در حراء چادر زده بود و از قریش دوری می‌کرد و به عبادت می‌پرداخت. وی پنج سال پیش از بعثت در آنجا درگذشت و پای همان کوه به خاک سپرده شد. او می‌گفت از نسل اسماعیل و عبدالمطلب پیامبری ظهور خواهد کرد (ر.ک: ابن سعد، ۱۴۱۸، ج ۳، ص ۲۹۲؛ بلاذری، ۱۴۱۷، ج ۱۰، ص ۴۶۸-۴۷۰).

فضیلت غار حراء

غار حراء مانند دیگر مکان‌های منسوب به پیامبر اعظم ﷺ از تقدس ویژه‌ای نزد مسلمانان برخوردار است، زیرا نخستین آیات قرآن در آنجا نازل شده (← مقاله نزول قرآن) و بعثت

پیامبر ﷺ (← مقاله بعثت) نیز از آنجا آغاز شده است (ابن هشام، ۱۳۹۶، ج ۱، ص ۲۳۷؛ قرطبی، ۱۳۶۴، ج ۲۱، ص ۱۱۸؛ سیوطی، ۱۴۰۴، ج ۶، ص ۳۶۸). در فضیلت غار حراء سخنانی گفته شده و در روایات آمده است که خدا بر شش کوه تجلی کرد که یکی از آنها حراء است (ابن شهبه نمیری، ۱۴۱۰، ج ۱، ص ۷۹). حضرت ابراهیم علیه السلام نیز خانه کعبه را از سنگ‌های پنج کوه، از جمله حراء، بنا کرده است (ازرقی، ۱۴۱۶، ج ۱، ص ۶۳؛ ابن فقیه، ۱۴۱۶، ص ۷۶). در حمله سپاه ابرهه برای ویران کردن خانه خدا، عبدالمطلب پس از دعا در کنار کعبه، به کوه حراء پناه برد و پس از مدتی پرنده‌های ابابیل از پشت این کوه ظاهر شدند و سپاه ابرهه را نابود کردند. کوه حراء در حمله ابرهه، پناهگاه اهالی مکه بود (ابن سعد، ۱۴۱۸، ج ۱، ص ۷۴؛ طبری، ۱۳۸۷، ج ۲، ص ۱۳۸). آیات سوره فیل در همین باره نازل شده است (← مقاله اصحاب فیل). بر اساس گزارش سفرنامه نویسان، از گذشته تاکنون مردم به زیارت غار حراء می‌روند و بنابر برخی گزارش‌ها دعا در آنجا مستجاب می‌شود (ر.ک: ابن جبیر، ۱۴۲۱، ص ۱۲۳؛ ابن فاسی، بی تا، ج ۱، ص ۱۹۹). برخی از فقهای شیعه (شهید اول، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۴۶۸؛ سبزواری، بی تا، ص ۶۹۵) و اهل سنت (نووی، بی تا، ج ۸، ص ۲۷۰؛ شربینی، ۱۳۷۷، ج ۱، ص ۵۱۱) زیارت غار حراء را از مستحبات اعمال حج دانسته‌اند.

رفت و آمد پیامبر ﷺ به غار حراء

پیامبر اکرم ﷺ پیش از بعثت هر سال یک ماه در غار حراء خلوت‌گزینی می‌کرد و به عبادت می‌پرداخت (ابن کثیر، ۱۳۹۶، ج ۱، ص ۳۹۰). در این مدت اگر تهیدستی نزد وی می‌رفت، به او طعام می‌داد و در پیلان ماه، خانه خدا را طواف می‌کرد و به منزل بازمی‌گشت (ابن هشام، بی تا، ج ۱، ص ۲۳۵). این گزارش از ابن عباس نیز نقل شده است. به گفته وی، پیامبر ﷺ در ماه رمضان در غار حراء اقامت می‌کرد و تاروایت هلال ماه شوال در آنجا می‌ماند (بلاذری، ۱۴۱۷، ج ۱، ص ۱۰۵). در برخی گزارش‌ها آمده است خداوند خلوت‌گزینی را در نظر پیامبر ﷺ محبوب کرد و از این رو، او به غار حراء می‌رفت و در آنجا به عبادت می‌پرداخت تا اینکه بر او وحی شد (ابن سعد، ۱۴۱۸، ج ۱، ص ۱۵۳؛ ابن جوزی، ۱۴۱۲، ج ۲، ص ۳۴۷). عبادت پیامبر ﷺ در غار حراء شامل تسبیح و تنزیه و به بزرگی و عظمت یادکردن خدا و احسان و اطعام به مردم بود (مقدسی، بی تا، ج ۵، ص ۴۵). بر پایه گزارش دیگری، رفتن پیامبر ﷺ به غار حراء سه دلیل داشت: خلوت‌گزینی، عبادت، و امکان نگرستن به کعبه از فراز کوه حراء (صالحی شامی، ۱۴۱۴، ج ۲، ص ۲۳۸).

نزول نخستین آیات در غار حراء

به باور بیشتر مفسران، آیات آغازین سوره علق، نخستین آیات نازل شده بر پیامبر ﷺ است «إِذَا نَسَمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ * خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ * افْرَأْ وَ رَبُّكَ الْأَكْرَمُ * الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ * عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ» (← مقاله نزول قرآن)، در حالی که حضرت در غار حراء ایستاده بوده است (ر.ک: طبری، ۱۴۱۲، ج ۳۰، ص ۱۶۱؛ طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۱۰، ص ۷۸۰؛ طباطبائی، ۱۴۱۷، ج ۲۰، ص ۳۲۸). درباره تاریخ بعثت حضرت محمد ﷺ میان اندیشمندان مسلمان اختلاف نظر وجود دارد که در این میان تاریخ بیست و هفتم رجب را شیعیان و برخی اهل سنت پذیرفته اند (دیاربکری، بی تا، ج ۱، ص ۲۸۰-۲۸۱؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۸، ص ۱۹۰)، ولی بیشتر اهل سنت قائل به بعثت پیامبر ﷺ در ماه رمضان هستند و برخی از آنان نیز آن را در ماه ربیع الاول دانسته اند (ابن کثیر، ۱۳۹۶، ص ۳۹۲). بنا بر نقل مشهور، پنج آیه آغازین سوره علق در بیست و هفتم رجب نازل شده و غار حراء محل نزول نخستین آیات قرآنی و محل بعثت رسول گرامی اسلام ﷺ است (ر.ک: طبری، ۱۴۱۲، ج ۳۰، ص ۱۶۱؛ طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۱۰، ص ۷۸۰؛ طباطبائی، ۱۴۱۷، ج ۲۰، ص ۳۲۸). روایات نیز این موضوع را تأیید می کنند (امام عسکری علیه السلام، ۱۴۰۹، ص ۱۵۷؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۸، ص ۲۰۶). در مقابل، روایت های دیگری نزول قرآن را متأخر از زمان بعثت می دانند (← مقاله های بعثت؛ نزول قرآن).

منابع و مأخذ

۱. ابن اثير جزري، علي بن محمد (م. ۶۳۰ق)، الكامل في التاريخ، بيروت: دار صادر، ۱۳۸۶ق.
۲. ابن اثير، مبارك بن محمد (م. ۶۰۶ق)، النهاية في غريب الحديث والاثار، تحقيق: طاهر احمد الزاوي، محمود محمد طنحاحي، قم: انتشارات اسماعيليان، ۱۳۶۴ش.
۳. ابن جبير، محمد بن احمد (م. ۶۱۴ق)، رحلة ابن جبير، بيروت: دار ومكتبة الهلال، ۱۴۲۱ق.
۴. ابن جوزي، عبدالرحمن بن علي (م. ۵۹۷ق)، المنتظم في تاريخ الامم والملوك، تحقيق: محمد و مصطفى عبدالقادر عطا، بيروت: دارالكتب العلمية، ۱۴۱۲ق.
۵. ابن حزم اندلسي، علي بن احمد (م. ۴۵۶ق)، جوامع السيرة النبوية، بيروت: دارالكتب العلمية، بي. تا.
۶. ابن سعد، محمد بن سعد، الطبقات الكبرى، تحقيق: محمد عطا، بيروت: دارالكتب العلمية، ۱۴۱۸ق.
۷. ابن شبه نميري، عمر بن شبه، تاريخ المدينة المنورة، تحقيق: فهم محمد شلتوت، قم: دارالفكر، ۱۴۱۰ق.
۸. ابن فقيه، احمد بن محمد همداني، البلدان، تحقيق: يوسف هادي، بيروت: عالم الكتب، ۱۴۱۶ق.
۹. ابن كثير، اسماعيل بن عمر، البداية والنهاية، تحقيق: علي شيري، بيروت: دار احياء التراث العربي، ۱۴۰۸ق.
۱۰. ابن كثير، اسماعيل بن عمر، السيرة النبوية، تحقيق: مصطفى عبدالواحد، بيروت: دارالمعرفة، ۱۳۹۶ق.
۱۱. ابن منظور، محمد بن مكرم (م ۷۱۱ق)، لسان العرب، قم: نشر ادب الحوزة، ۱۴۰۵ق.
۱۲. ابن هشام، عبدالملك حميري، السيرة النبوية، تحقيق: مصطفى سقا، بيروت: دارالمعرفة، بي. تا.
۱۳. ازرقعي، محمد بن عبدالله (م. ۲۴۸ق)، اخبار مكة وما جاء فيها من الآثار، تحقيق: رشدي صالح، بيروت: دارالاندلس، ۱۴۱۶ق.
۱۴. الامام العسكري عليه السلام، التفسير المنسوب الى الامام العسكري عليه السلام، قم: مدرسة الامام المهدي، ۱۴۰۹ق.
۱۵. بلادي، عاتق بن غيث، معالم مكة التاريخية والاثريه، مكة المكرمة: دار مكة، ۱۴۰۳ق.
۱۶. بلاذري، احمد بن يحيى (م. ۲۷۹ق)، انساب الاشراف، تحقيق: سهيل زكار، بيروت: دارالفكر، ۱۴۱۷ق.
۱۷. جعفریان، رسول، آثار اسلامي مكه و مدينه، تهران: نشر مشعر، ۱۳۸۱ش.
۱۸. حافظ ابرو، شهاب الدين عبدالله خوافي (م. ۸۳۳ق)، جغرافياي حافظ ابرو، صادق سج، تحقيق: صادق سجادي، تهران: نشر ميراث مكتوب، ۱۳۷۵ش.
۱۹. حلبی، علي بن برهان (م. ۱۰۴۴ق)، السيرة الحلبية، بيروت: دارالمعرفة، ۱۴۰۰ق.
۲۰. حميري، محمد بن عبدالمنعم (م. ۹۰۰ق)، الروض المعطار في خبر الاقطار، تحقيق: احسان عباس، بيروت: مكتبة لبنان، ۱۹۸۴م.
۲۱. خادمی، محمد حسن، راهنمای حج و عمره، تهران: انتشارات اطلاعات، ۱۳۸۳ش.

٢٢. دیاربکری، حسین بن محمد، تاریخ الخمیس فی احوال انفس نفیس، بیروت: دار صادر، بی تا.
٢٣. ذهبی، محمد بن احمد، تاریخ الاسلام ووفیات المشاهیر والاعلام، تحقیق: عمر عبدالسلام تدمری، بیروت: دارالکتب العربی، ١٤٠٧ق.
٢٤. زمخشری، محمود بن عمر (م. ٥٣٨ق)، الفائق فی غریب الحدیث، تحقیق: ابراهیم شمس الدین، بیروت: دارالکتب العلمیة، ١٤١٧ق.
٢٥. سبزواری، محمدباقر بن محمد، ذخیرة المعاد فی شرح الارشاد، قم: مؤسسة آل البيت لاحیاء التراث، بی تا.
٢٦. سیوطی، جلال الدین، الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور، قم: کتابخانه مرعشی نجفی، ١٤٠٤ق.
٢٧. شراب، محمد محمد حسن، المعالم الاثیریة فی السنة والسیرة، دمشق: دارالقلم، ١٤١١ق.
٢٨. شربینی، محمد بن احمد (م. ٩٧٧ق)، مغنی المحتاج الی معرفة معانی الفاظ المنهاج، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ١٣٧٧ق.
٢٩. شریف رضی، نهج البلاغة، تحقیق وشرح: محمد عبده، بیروت: دارالمعرفة، ١٤١٢ق.
٣٠. شهید اول، محمد بن مکی عاملی، الدروس الشرعیة فی فقه الامامیة، قم: نشر اسلامی، ١٤١٢ق.
٣١. صالحی شامی، محمد بن یوسف (م. ٩٤٢ق)، سبیل الهدی والرشاد فی سیرة خیر العباد، تحقیق: عادل احمد عبدالموجود، علی محمد معوض، بیروت: دارالکتب العلمیة، ١٤١٤ق.
٣٢. طباطبائی، سید محمد حسین (م. ١٤٠٢ق)، المیزان فی تفسیر القرآن، قم: نشر اسلامی، ١٤١٧ق.
٣٣. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تهران: انتشارات ناصر خسرو، ١٣٧٢ش.
٣٤. طبری، محمد بن جریر (م. ٣١٠ق)، تاریخ الامم والملوک، تحقیق: محمد ابوالفضل ابراهیم، بیروت: دارالتراث، ١٣٨٧ق.
٣٥. طبری، محمد بن جریر (م. ٣١٠ق)، جامع البیان فی تفسیر القرآن، بیروت: دارالمعرفة، ١٤١٢ق.
٣٦. عبدالغنی، عارف، تاریخ امراء مكة المكرمة، دمشق: دارالبشائر، ١٤١٣ق.
٣٧. فاسی، محمد بن احمد، شفاء الغرام باخبار البلد الحرام، مكة المكرمة: مكتبة النهضة الحديثة، ١٣٧٥ق.
٣٨. فراهیدی، خلیل بن احمد (م. ١٧٥ق)، العین، تحقیق: مهدی مخزومی، ابراهیم سامرایی، قم: مؤسسة دارالهجرة، ١٤١٠ق.
٣٩. قائدان، اصغر، تاریخ و آثار اسلامی مکة مکرمه و مدینه منوره، تهران: نشر مشعر، ١٣٧٤ش.
٤٠. قرشی، سید علی اکبر، قاموس قرآن، تهران: دارالکتب الاسلامیة، ١٣٧١ش.
٤١. قرطبی، محمد بن احمد (م. ٦٧١ق)، الجامع لاحکام القرآن، تهران: انتشارات ناصر خسرو، ١٣٦٤ش.
٤٢. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، تحقیق: محمدباقر بهبودی، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ١٤٠٣ق.

٤٣. مقدسى، مطهرين طاهر (م.٣٥٥ق)، البدء والتاريخ، تحقيق: بورسعيد، مكتبة الثقافة الدينية، بي.تا.
٤٤. نووى، محيى الدين بن شرف (م.٦٧٦ق)، المجموع شرح المهذب، دارالفكر، بي.جا، بي.نا، بي.تا.
٤٥. ياقوت حموى، ياقوت بن عبدالله (م.٦٢٦ق)، معجم البلدان، بي.جا، بي.نا، بي.تا.
46. Atay, Rifat, "Islam", The Qur'an: An Encyclopedia, Ed. Leaman, Oliver, New York: Routledge, 2006;
47. Baldick, Julian, "Asceticism", Encyclopaedia of the Qur'ān, Ed. McAuliffe, Jane Dammen, 5 Vols., Leiden: Brill, 2001-2006;
48. Campo, Iuan, Eduardo, "Cave", Encyclopaedia of the Qur'ān, Ed. McAuliffe, Jane Dammen, 5 Vols., Leiden: Brill, 2001-2006.